

ДОШКІЛЬНА ТА ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 373.3:37.017]:81'24

DOI: 10.37026/2520-6427-2019-100-4-108-111

Тетяна МИХАСЮК,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського ОІППО

ВПЛИВ РОДИННИХ ЦІННОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ТА МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті означено основні родинні цінності українського народу, розкрито їх вплив на формування духовності та мовленнєвий розвиток молодшого школяра. Запропоновано форми співпраці з родинами щодо реалізації завдань Нової української школи.

Ключові слова: родинні цінності, традиції українського народу, духовність, мовленнєвий розвиток, молодші школярі.

В статье очерчены основные семейные ценности украинского народа, раскрыто их влияние на формирование духовности и речевое развитие младшего школьника. Предложены формы сотрудничества с семьями по реализации задач Новой украинской школы.

Ключевые слова: семейные ценности, традиции украинского народа, духовность, речевое развитие, младшие школьники.

The problem of formation of spirituality and high-quality person's speech is actual at the present stage of reforming education. The Ukrainian school faces challenges related with aggression and violence increasing among children and young people, declining of morality, weakening of family relationships, increasing of number of single-parent families due to divorce, which is one of the main reasons of declining the role of the parenting.

Therefore, it's a high time to return to the origins of spirituality as a family value of the Ukrainian people, which have been defined and formed as a system of family traditions for centuries with the upbringing and child's development.

Besides, the article highlights the traditional family values of the Ukrainian people, related to the attitude to the children, upbringing them in an atmosphere of love, attention, patience, taking care for her full intellectual development, especially at a primary school age as at the most favorable period of formation of worldview, spirituality and personal speech development.

Throughout the models of folk wisdom (proverbs, beliefs, customs) as a means of folk pedagogy revealed the considerable educational and speech potential of family

values. Revival them families will help to solve today's family problems and problems of parental pedagogy, forming family-school education on the basis of partnership and cooperation.

In the article proposed the various forms of interaction between the school and parents, based on family values. Involvement of parents in the active participation in the children's school life, preparation and carrying out of the activities, joining for searching and reviving of the family traditions, constant communication, which encourages the school, creates a high motivation for teaching younger students, it is the key to their further progress towards mastering key competences.

Key words: family values, traditions of the Ukrainian people, spirituality, speech development, younger students.

Постановка проблеми. Нині в сучасному світі досить гостро стоїть проблема належного виховання дітей та підлітків у сім'ї. Виклики сьогодення, пов'язані з процесами глобалізації (безробіття, посилена міграція населення, послаблення родинних зв'язків тощо) чинять негативний, а інколи й руйнівний вплив на національні традиції, передусім родинні. Втрата духовності, моральний і духовний занепад особистості ведуть до зростання злочинності серед підлітків та молоді, жорстокості й агресії у стосунках між дітьми. Тому сьогодні на часі – повернення до витоків духовності українського народу – родинних цінностей, які визначалися впродовж віків і склалися в систему традицій, яких дотримувалися в родині та передавали з покоління в покоління. Досконале їх вивчення допоможе у розв'язанні сучасних сімейних проблем і завдань батьківської педагогіки, формуванні національної системи родинно-шкільного виховання на засадах партнерства, наукового прогнозування перспектив зміцнення сім'ї й піднесення її ролі у вихованні дітей та молоді.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти сімейного виховання, побудовані на принципах природовідповідності, культуровідповідності та

народності, досліджували та втілювали в життя українські педагоги і філософи П. Беринда, Г. Галятовський, О. Духнович, А. Макаренко, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Є. Славинецький, К. Ушинський та ін. У царині фольклорних, народознавчих, національно-етнографічних витоків та особливостей української родини, її звичаєво-обрядової культури ґрунтовний матеріал напрацьовано М. Грушевським, М. Дерлицею, Н. Заглодою, М. Стельмаховичем, П. Чубинським та ін.

Історію розвитку українського родинного виховання, вплив виховних традицій на становлення особистості представлено в сучасних історико-педагогічних розвідках С. Бабишина, З. Болтарович, О. Вишневецького, О. Любара, Т. Мацейків, В. Мосіяшенка, В. Постового, Ю. Руденка, О. Семенов, Р. Скульського, Є. Сявавко, П. Щербаня та ін. Різноманітні аспекти проблеми виховання дітей та молоді на основі народних виховних традицій, зокрема й родинних, окреслено Т. Ільїною, Г. Кловак, Г. Майбородою, О. Маленицькою, Ю. Підборським, Л. Повалій, О. Семенов, В. Страшним, Г. Сутріню, І. Таран, С. Ярмоленком та ін.

Мета статті – означити основні родинні цінності українського народу, розкрити їх вплив на формування духовності та мовленнєвий розвиток молодшого школяра, виховання побутової та мовленнєвої культури в родині.

Виклад основного матеріалу. Виховання дітей в Україні завжди відзначалося логічною стрункістю і системністю. Традиційні уявлення про дитину як суб'єкт виховання в народній педагогіці реалізувалися за особливої уваги й турботливого ставлення до дітей, зокрема сиріт та прийомних дітей. При цьому досить повно використовувалися різноманітні фактори виховання: природа, слово, праця, побут, звичаї, традиції, мистецтво, релігія, спілкування, гра, особистий приклад.

Традиції дбайливого ставлення до дитини передбачають – терпляче пояснювати дитині, давати докладні, зрозумілі відповіді на всі поставлені нею запитання. Уживання грубих, лайливих, образливих слів стосовно дитини виключається, лихослів'я дорослих у присутності дитини не допускається (на відсутність лайливих слів власне українського походження вказує, наприклад, М. Стельмахович, називаючи ті, що побутують серед малокультурних українців, запозиченими з інших мов) [8, с. 34]. При цьому підлягають осуду ті батьки, які сваряться при дітях. Сварки породжують потворність у взаєминах. Підтвердження цьому – відоме українське прислів'я: «Як батько кричить, то син гарчить, а як батько лається, то син кусається».

В українській родині дітей повсякчас привчали до культури мовлення: чемності, коректності у висловлюваннях, стриманості й зваженості, чіткості й доступності. М. Стельмахович у зв'язку з цим зазначає: «...дитина п'яти-шести років без нагадування має вміти вітатися і прощатися з усіма дорослими, говорити спокійно і лагідно, чечмо вислуховувати дорослих і виконувати їхні вимоги, ввічливо звертатися з проханням, поступатися місцем дорослим і меншим за себе, говорити правду, відповідати за свою провину, а не звалювати її на іншого, виконувати посильні трудові доручення. Якщо ж траплялося відхилення у поведінці, то дитині тут же нагадували, як слід чинити в цьому випадку. Причому, потрібно було домогтися, щоб вихованець після натяку дорослого сам пригадав і сказав, як правильно чинити» [9, с.127].

Отже, традиції раціонального користування словом виховували пошану до думки іншої людини, правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність мовлення, тобто виступали своєрідною наукою й мистецтвом переконувальної комунікації.

Наведемо приклади народних прислів'їв, які підтверджують, яким має бути мовлення кожної людини, зокрема й дитини, а яке мовлення народ засуджує:

- **змістовність** – добре знати те, про що говориш («Повна бочка мовчить, а пуста гучить» – пусті балачки – показник беззмістовного мовлення; «Говорили-балакали – сіли й заплакали» – беззмістова розмова не дає результату);

- **логічність** – послідовно, зв'язно висловлюватися, уміти почати і завершити висловлювання (про непослідовне, нелогічне мовлення казали: «На городі бузина, а в Києві дядько», «На осиці – кислиці, а на вербі – груші», а про непов'язане логічно: «Сказав таке, що купи не тримається»);

- **точність** – уміння обрати найбільш оптимальні засоби (слова, словосполучення, речення, фразеологізми), які найточніше передають думку (*Влучив у саме око*) – сказав, зробив точно, до ладу; «Сім раз відмір, а один – відріж» – подумай, тоді кажи, роби; «Комар носа не підточить» – зроблено, сказано бездоганно; «Сказав, як відрізав» – сказано переконливо, точно; «Ні в тин, ні в ворота» – сказано недоречно, невлучно);

- **багатство мовних засобів** – складова точності, в різних ситуаціях передбачає вміння користуватися різними мовними засобами, що найточніше передають зміст висловлювання («Говорить, як по писаному»);

- **ясність** – комунікативно доцільно і доступно висловлюватися відповідно до ситуації, слухача, адресата, без надмірних ускладнень (про недоліки висловлювання: «Намолоти сім міхів гречаної вовни і всі неповні»);

- **виразність** – уміння використовувати інтонацію, мовні факти, слова, емоційно забарвлені для яскравості й переконливості впливу на слухача (про невиразне, незрозуміле мовлення: «Торохтіла Солоха, як діжка з горохом», «Тринди-ринди, з маком борц»);

- **правильність** – дотримання літературних норм усного (орфоепічні) та писемного (граматичні, орфографічні, пунктуаційні) мовлення. Народна мудрість щодо неправильного, недоречного усного мовлення: «Лягнув, як віл у калюжу», «Ото сказав: ні в тин, ні в ворота»; неохайного письма: «Написав, як курка лапою», «Писав писака, що не розбере й собака» та ін.

За давньою українською традицією сімейному та родинному спілкуванню присвячувалися всі неділі та народні свята. У дні, вільні від роботи, коли на другий план відходили щоденні турботи, люди дбали про своє духовне збагачення, і це була відповідна філософія сімейного дозвілля. Діти під час такого спілкування зізнавалися батькам у всіх своїх провинах і просили пробачення за скоєне, за непослух і вередливість. Про яку б провину не чули батьки, вони не мали права гримати на дітей, докоряти їм. Єдиною відповіддю сину чи доньці було: «Хай тебе Бог простить» і поцілунок на знак примирення. Батьки також просили пробачення у дітей за свої провини перед ними, і діти великодушно прощали та цілували батька й неньку [1, с.73–83]. Покарання застосовувалося лише для того, щоб викликати в дитини розуміння провини й відчуття сорому за поганий вчинок, прагнення ніколи більше не повторювати цього. Це були зауваження, осуд, докір, суворість голосу, обмеження окремих прав.

Рідко використовували наказ, погрозу, а фізичне покарання вважалося неприпустимим, засуджувалося.

Щоденна спільна молитва батьків та дітей вважалася найкращим засобом розвитку духовності та свідомості маленьких українців. Найпереконливішим і найефективнішим аргументом у вихованні словом була формула: *«То гріх»*. Змалечку привчали дітей молитися за батьків і всю родину. Виявом шанобливого ставлення до старших за віком було звертання на «Ви». Вітаючись, діти мали вклонятися. У народній педагогіці такий послух і шана базувались на переконанні, що у суспільстві найбільшу повагу треба виявляти до того, хто має більший життєвий досвід. Наведемо приклади народної мудрості у ставленні до батьків: *«Шануй батька і неньку, буде тобі скрізь гладенько»*, *«Все купиш – лише тата й мами ні»*, *«Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – батькам кінець»*, *«За маму і тата – тяжка розплата»*, *«Вразливе слово від дітей – гірш за болячку, бо не гоїться»* та ін.

Традиції любові проявлялися у пестуванні дитини, лагідному ставленні до неї (пригорнути, поцілувати, пожартувати, похвалити), щоденному використанні у вихованні потішок, колискових, казок, забавлянок, примовок тощо. Ще не знаючи слів, дитина вже відчувала ніжність і ласку матері, вчилася розуміти та сприймати навколишній світ. Наведемо приклади пестливих звертань до дитини: *зозулька, кровинка, крихітка, пташенятко, голубчик, ангелятко, ластівочка, сонечко, непосидько, зайчик, рибонька, золотко, ходульчик, стрибунчик, пестунчик, цебетунчик*; прислів'їв про любов батьків до дітей: *«Всякій матері свої діти милі»*, *«Малі діточки, що ясні зірочки: і радують, і світять у темну ніченьку»*, *«У дитини заболить палець, а в матері – серце»*, *«Діти – як квіти, поливай – то ростимуть»*, *«Сім синів годую, всім і щастя готую»*, *«Не доспи, не доїж, а дитину потиш!»*.

В основі традицій національного гумору – привітність, щирість, доброзичливість до співрозмовника, шляхетність. Вони розвивають емоційно-вольову сферу людини, сприяють дружнім стосункам між людьми, а також є громадським фільтром народної моралі. Фольклорні традиції у формі прислів'їв, приказок, загадок, пісень відображають найсуттєвіші сторони суспільних і родинних взаємин людини. Словесні традиційні етикетні формули (вітання, звертання, вибачення тощо) підтримують доброзичливу тональність мовлення, сприяють вивченню й збереженню рідної мови, допомагають встановити взаємини між людьми, демонструють повагу до людей, насамперед старшого покоління. Наведемо приклади прислів'їв та приказок, в яких бачимо вияв поваги до старшого покоління: *«Шануй старих, бо й сам старий будеш»*, *«Слухай старих людей, то й чужого розуму набереши, й свого не загубиши»*, *«Старому та слабому годи завше, як малому»*; усвідомлення своєї причетності до роду, своєї ролі у родині, важливості підтримання честі роду, недопустимість поведінки, яка ганьбить рід: *«Дурному синові і батьківську багатство не в поміч»*, *«Син ходить у жупані, а матір водить у лахмітті»*, *«У лінійові дочки брудні сорочки»*; любові та поваги до матері, батька, братів, сестер, дідуся, бабусі, родичів, сусідів: *«Без матері і сонце не гріє»*, *«У кого є ненька, у того й голівка гладенька»*, *«Який татко, таке й дитятко»*, *«Батько пазуху дере та діточкам дає»*, *«Своя хата – своя стріха, свій батько – своя втіха»*,

«Яке дерево, такі в нього й квіточки, які батьки, такі й діточки», *«Хто бабу має – потіху знає»*, *«Там бабині руки, де онуки»*, *«Поки діда-доти й хліба»*, *«Не навчив батько – не навчить і дядько»*, *«Дядько – не батько, а тітка – не мати»*, *«Поки рідня одвіда, то сусіда пообіда»*, *«Без брата проживеши, а без сусіда – ні»*; піклування про дітей-сиріт, немічних, знедолених: *«З хати по нитці – сироті свитина»*, *«Чужа ласка – сироті великдень»*; пошани до свого роду, усвідомлення важливості стосунків у родині: *«Нашому роду нема переводу»*, *«До свого роду хоч через воду»*, *«Найдорожчий клад, як у сім'ї лад»*, *«Сім'я міцна – горе плаче»*.

В українській родині завжди панував культ гостинності. У селах і досі живе звичай «шапкування» (зайшов у хату – скинь шапку, посміхнись, привітайся): *«Здрастуйте, у вашій хаті, на хліб-сіль багатій»* [10, с. 148]. Наведемо приклади народної мудрості про культуру спілкування (ввічливість, гостинність, вербальні та невербальні форми етикету, «шапкування», традиції добросусідства): *«Чим багаті, тим і раді»*, *«Люди добрі, тепла хата, є що їсти, є де спати, – хоч зимуй!»*, *«Сідайте, хай ноги для дороги!»*, *«Добрий сусід – найближча родина»*; засудження несприятливих, нечесних: *«Можна було б в гостях довші гуляти, та забули хліба взяти»*, *«Посиділи в гостях на покуті знадвору»*, *«Вітали, а за здоров'я не питали»*.

Традиції побратимства (посестринства) спонукають до служби, глибокої пошани до громади, вірності обов'язку перед другом, рідною землею. Прикладом чесних побратимів були козаки, що усвідомлюють собою вищий тип українського національного характеру. В основі цих традицій – взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, щира співдружність.

Як зазначають дослідники, «родинно-побутова культура посідає ключову роль у формуванні духовної культури. У її змісті відзеркалено норми стосунків у сім'ї, шанобливе ставлення до батьків, жінки матері, дідуся, бабусі та ін., що сприяє збереженню рідної мови, традицій, історії родоходу, забезпечує духовну єдність поколінь, неперервність минулого, сучасного і майбутнього нації» [7, с. 18].

У сучасних умовах можна спостерігати негативні зміни в родинному житті, а отже, і в родинному вихованні. Нерідко діти залишаються у своєму навчанні та відпочинку поза контролем батьків, які, на жаль, більше уваги приділяють матеріальному, а не духовному. У такому вихованні майже не звертаються до використання народних звичаїв, традицій та обрядів, не виховується почуття співпереживання, душевна чуйність, відчуття прекрасного, любов до матері, повага до старших, працелюбності, довірливості. Народознавчі знання, пов'язані з родинними традиціями, сімейними оберегами, які повинні використовуватися у родині сьогодні, не поширені серед молодих родин, масове захоплення сучасними західними традиціями, безпідставне засудження народних поглядів – неодноразові приклади сучасного родинного виховання.

Із практики роботи в початковій школі можемо стверджувати, що виховання учнів початкових класів на родинних традиціях та цінностях українського народу відбувається переважно у процесі проведення позакласних виховних заходів. Внаслідок чіткого визначення змісту, вибору форм і методів проведення позакласної роботи, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів,

така робота має значні можливості у розв'язанні проблем мовленнєвого розвитку молодших школярів, вихованні культури спілкування, формуванні духовності.

Найоптимальнішими формами взаємодії школи і сім'ї у вихованні учнів початкових класів на родинних цінностях і традиціях українського народу є: батьківські збори, лекції, диспути, вечори запитань і відповідей, пресконференції, усні журнали, конференції з обміну досвідом родинного виховання, читацькі конференції з питань обговорення проблем родинного виховання, вечори сімейних традицій, виставки сімейних реліквій, родинних альбомів, прикладної родинної творчості, кулінарних виробів, курси, зустрічі поколінь, родинні свята.

У позакласній діяльності формуються дружні партнерські стосунки з родинами. Атмосфера спільного пошуку, пов'язаного із вивчення родоводу, спілкування, до якого заохочує школа, вчитель-класовод, спільна участь у підготовці та проведенні свят, залучення батьків до гурткової роботи, майстеркласів створює високу мотивацію навчання.

Свято Матері, свято Батька, свято Бабусі, свято Сім'ї тощо сприяють об'єднанню родин навколо спільної мети – всебічного розвитку дитини. Засвоєння лексики через вивчення фольклору, колективне виконання пісень, готування обрядових страв тощо сприяє налагодженню контактів, дозволяє батькам більше часу проводити з дітьми, погамувати своє роздратування, поганий настрій і не виливати його на дитину, яка з радістю більше часу проводить із батьками, бачить їх зацікавлене, прихильне ставлення до себе.

Поради щодо родинного мовленнєвого виховання може дати вчитель, означивши правила спілкування з дітьми в родині, адже батьки молодших школярів охоче прислухаються до слів першого вчителя. Просвітницька робота серед батьків – важливий напрям діяльності вчителя.

Опрацьовані народознавчі джерела дають підставу стверджувати, що використання педагогіки дитинознавства, родинознавства (за М. Стельмаховичем) у педагогічній співпраці з батьками допоможе відродити родинні традиції, пов'язані зі ставленням до дитини, постійним спілкуванням із нею, терплячістю, лагідністю, любов'ю, викорінюванням висловів, що спонукають дитину до агресії, постійного очікування зла і лайки від дорослих, навіть найрідніших людей. Наприклад, сьогодні в побуті, на жаль, звичним є грубе звернення батьків до своєї дитини, використання таких «висловів», як: «заткнись!», «не реви!», «закрий рот!», «замовкни!» тощо.

Дослідження та спостереження психологів, проведені, зокрема, серед дошкільників [6, с.10–11], дають невтішні результати: середній та низький рівень усіх показників мовних та комунікативних навичок, обмежений словниковий запас, неправильне вживання граматичних категорій роду, числа, відмінка тощо, низькі фонетичні характеристики, відсутність у мовленні розгорнутості, логічності, зв'язності тощо. В одноманітності, однобічності мовних засобів відбивається постійна тривожність у спілкуванні дорослих між собою та з дітьми: відсутні інтонації радості, приємного здивування, доброзичливості, захвату, зменшувально-пестливі суфікси, добрі та ввічливі слова. Це руйнує довіру дитини до суб'єкта спілкування, закріплюється у тривожному характері

очікувань дитиною дій оточуючих, а як наслідок – дитина чекає на тиск, погрозу, небезпеку, агресію з боку дорослого, навіть коли їй нічого не загрожує.

Отже, переконані, що використання в освітньому процесі родинних цінностей та традицій, тісна співпраця з батьками, просвітницька робота сприятимуть утвердженню дитиноцентризму, формуванню духовності, а також мовленнєвому розвитку молодших школярів, збагаченню їхнього мовно-мовленнєвого досвіду.

Висновки. Кожен учитель має у своєму доробку чимало можливостей застосування родинних цінностей, традицій, що спрямовані активно і плідно формувати духовність, наскрізні вміння та ключову компетентність володіння рідною мовою відповідно до Державного стандарту початкової освіти [4]. При цьому успіх залежить від духовного багатства педагога, його ерудиції, культури, прагнення пов'язати будь-який навчальний матеріал із пріоритетними освітніми завданнями Нової української школи, національного виховання з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку, а головне – на мовлення молодшого школяра.

Перспективу подальших наших досліджень вбачаємо в дослідженні стану мовленнєвої культури сучасної сім'ї, визначенні спільних пріоритетів школи та родини у її формуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко Н. Б. Інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї / Н. Б. Бабенко // Український соціум. – 2005. – № 1 (6). – С. 73–83.
2. Бех І. Д. Грані духовного зростання особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2017. – № 1. – С. 3–7; № 2. – С. 1–5.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 25.09.2019).
4. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 20.09.2019).
5. Михасюк Т. В. Мовленнєвий розвиток молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Володимирівна Михасюк. – Рівне, 2012. – 310 с.
6. Пироженко Т. Сучасні підходи до мовленнєвого розвитку дітей / Т. Пироженко // Дошкільне виховання. – 2001. – № 1. – С. 10–11.
7. Постовий В. Сім'я і родинне виховання: концепція / В. Постовий, П. Щербань, Т. Алексєєнко та ін. // Рідна школа. – 1996. – № 11/12. – С. 15–20.
8. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / М. Г. Стельмахович. – К. : Знання України, 1991. – 48 с. – (Серія 7 «Педагогічна»; № 2).
9. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 286 с.
10. Яценко Т. О. Історичне коріння українського народного виховання / Т. О. Яценко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 3. – С. 148–155.

Дата надходження до редакції: 07.10.2019 р.